

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות

מיכל סגל,¹ שגית מור² ושירה הנטמן³

¹ סטודנטית למחקר מקדים, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

² מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

³ מרצה, החוג לעבודה סוציאלית המכללה האקדמית תלחי

רקע: לנוכח הזדקנותה של החברה הישראלית עולה המודעות לחשיבותן של מערכות החוק והמשפט בכל הנוגע לשמירה על זכויותיהם של הזקנים בישראל ולשיפור מצבם.

מטרת המחקר: המחקר נועד לבדוק את עמדותיהם של זקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט ואת מידת האמון שלהם במערכות החוק והמשפט בישראל. המחקר בדק את עמדותיהם של זקנים כלפי המערכת המשפטית באמצעות שתי שאלות עיקריות: (1) מהן עמדותיה של אוכלוסיית הזקנים בישראל כלפי מערכת החוק ומערכת בתי המשפט? (2) האם ובאיזה אופן משפיעים משתנים סוציו-דמוגרפיים ומשתני רקע אישיים אחרים על עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ומערכת בתי המשפט?

השיטה: המחקר השתמש בשיטת מחקר כמותנית ונערך באמצעות מדגם נוחות של זקנים שרובם מצפון הארץ. חובר שאלון עמדות שכלל 33 היגדים הנוגעים לעמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, שהורכב משלושה תת-שאלונים: (1) שאלון משתנים דמוגרפיים; (2) שאלון שבודק עמדות כלפי מערכת החוק; (3) שאלון שבודק עמדות כלפי מערכת בתי המשפט. השאלון הועבר באופן ידני ל-219 זקנים

תוצאות עיקריות: ממצאי המחקר מראים שעמדותיהם הכלליות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט הן שליליות, במיוחד בכל הנוגע לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט. ממצאי המחקר עולה, כי זקנים אינם מבחינים בין מערכת החוק לבין מערכת בתי המשפט. הסבר אפשרי לממצא זה אפשר למצוא בספרות המחקרית, ולפיו אנשים זקנים הם חסרי ידע באשר לאופן פעולתן של מערכת החוק ומערכת בתי המשפט. מפאת חוסר הידע הם אינם מודעים לשאלה מיהם ה"שחקנים" הפועלים בזירה המשפטית וכתוצאה מכך הם אינם מבחינים בין שתי מערכות אלו. בבדיקת השפעת הגורמים הסוציו-דמוגרפיים על עמדות נמצא קשר בין עמדות חיוביות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט לבין הכנסה גבוהה. בנוסף לכך נמצא שככל האדם הזקן פחות משכיל, עמדותיו חיוביות יותר.

מסקנות: המסקנה העולה מתוצאות המחקר היא, שזקנים יימנעו מ"לתבוע" (to claim) ולמצות את זכויותיהם החוקיות באמצעות מערכת החוק ובתי המשפט, גם כאשר הם מכירים בכך שזכויותיהם נפגעו והם גם מזהים את האחראי לכך. על כן יש חשיבות רבה להבנת עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, בעיקר בנוגע לסוגיית הנגישות וסוגיית האמון כלפי המערכות המשפטיות. כמו כן חשוב להרחיב את הידע של הזקנים לגבי אופן פעולתן של מערכות אלו, במטרה להגביר את מידת האמון שלהם באותן מערכות ואת מידת הלגיטימיות שהם מייחסים להן. לפיכך, על כל הגורמים המקצועיים העוסקים במיצוי ובמימוש זכויות של זקנים לזהות חסמים אלה ולבנות תכניות מותאמות לזקנים בתחום החינוך ובתחום המודעות הציבורית.

מבוא

העידן הנוכחי מתאפיין בכך שהמין האנושי מזדקן והחברה האנושית משנה את פניה באופן חסר תקדים מבחינה דמוגרפית, תהליך שאפשר להגדירו כמהפכה דמוגרפית (פרידלנדק, בן משה, סכלקנס ופלדמן, 1990). בדומה לדפוס ההזדקנות באירופה (חביב ושחם, 1992) ובארצות הברית (Treas & Longino, 1977), גם החברה הישראלית חווה תהליך של שינוי, גדילה והזדקנות. מהפכת הזקנה אינה מתבטאת רק בגידול הדרמטי במספרם המוחלט של הזקנים, אלא גם בשיעורם היחסי באוכלוסייה. הקבוצה האנושית שעתידה לגדול באופן יחסי בקצב המהיר ביותר לכל הפחות עד אמצע המאה ה-21 היא אוכלוסיית הזקנים, והדבר נכון לא רק בעולם המפותח אלא גם במדינות המתפתחות.

אוכלוסיית הזקנים במדינת ישראל גדלה באופן ניכר מאז קום המדינה (אז עמד שיעורה על 4.8% מכלל האוכלוסייה) והיא מונה כיום כ-10% מכלל האוכלוסייה בישראל ("שנתון סטטיסטי לישראל"). בשל העובדה שקצב הגידול המהיר יותר הוא של קבוצת הזקנים בני 75 ומעלה, החברה הישראלית הופכת מחברה "צעירה" לחברה "מזדקנת". מנתונים אלה עולה גם כי לא רק החברה הישראלית מזדקנת, אלא גם אוכלוסיית הזקנים עצמה. בנוסף לכך, תוחלת החיים הולכת ועולה (ברודבסקי ודייויס, 2003), וייתכן שבעתיד תגדל עוד יותר בזכות התפתחות הרפואה באופן כללי (למשל רפואה מונעת) ופיתוחן של תרופות מאריכות חיים. (גפני, 1988; גרין, 2011; לומרנץ, 1984). נתונים אלה מעמידים בפני החברה הישראלית אתגרים לא פשוטים בהתמודדות עם סוגיות משפטיות, סוציאליות וכלכליות (אנדבלד, ברקלי, גוטליב ופרומן, 2011; בן ישראל ובן ישראל, 2004; ברג'ורמן וברודסקי, 2004; ברודסקי ודייויס, 2003; גפני, 1988; ורסבסקי, 2010; מורגנשטיין, 1989).

במאמר זה נבקש להציג מחקר ראשוני שנערך לגבי עמדות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט. הכרת עמדות אלה עשויה להניב מספר השלכות: ראשית, היא תבסס תשתית מחקרית אמפירית ביחס לתפיסתם של אנשים אלה את מערכת החוק ובתי המשפט

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא גנישות, אמון וגילנות

בישראל, כפי שזו משתקפת בעיניהם שלהם. שנית, היא תאפשר לעובדים סוציאליים, לעורכי דין ולעמותות וארגונים המפקדים על מיצוי ומימוש זכויותיהם של זקנים (אייזנשטדט ומונדלק, 2008; הנסקרפל, 2007; Boguts, 2009) להבין טוב יותר באילו תחומים נחוץ להעצים אנשים זקנים וכיצד לעשות זאת. שלישיית, היא תסייע להכיר את החסמים העומדים בפני אנשים זקנים בבואם למצות את זכויותיהם, להסיר חסמים אלה וכתוצאה מכך לשפר את הנגשת מערכת החוק ובתי המשפט לזקנים. לבסוף, ממצאי המחקר יסייעו לבנות תכניות מותאמות (המבוססות על מחקר שיטתי לאחר זיהוי הקשיים של זקנים) בתחום החינוך והמודעות הציבורית, בנוגע להנגשת מערכת החוק ובתי המשפט והרחבת היקף השימוש של זקנים בכלים משפטיים בבואם למצות את זכויותיהם החוקיות (דורון, 2002; Doron & Werner, 2008).

סקירת ספרות

1. ידע ומודעות לזכויותיה של האוכלוסייה הזקנה

למרות התפתחות ענף המשפט והזקנה (Frolik, 1993; Frolik, 2009; Kapp, 1999; Kapp, 2000) וחרף העובדה שהמשפט הנו חלק אינטגרלי מהמערכת החברתית של האוכלוסייה בישראל, הרי שלפי ממצאי מחקר שערכו דורון וגל (Doron & Gal, 2006), אנשים זקנים מפגינים רמה נמוכה של מודעות וידע לגבי זכויותיהם החוקיות וכן בנוגע לשימוש בזכויותיהם אלו. במחקרם נבדקו מידת המודעות, הידע והשימוש של אנשים זקנים בכלים משפטיים למימוש זכויותיהם החוקיות, כגון כלים משפטיים תכנוניים (לדוגמה צוואה, צוואה בחיים). התברר שלא זו בלבד שהמודעות ורמת הידע של הזקנים בנוגע לכלים מסוימים הן נמוכות, אלא שקיים פער ניכר בין רמת ההיכרות של כלי התכנון המשפטיים והמודעות לגביהם לבין השימוש בהם הלכה למעשה. כך למשל, אף על פי שרמת הידע בנוגע לכתיבת צוואה נמצאה גבוהה, רמת השימוש בכלי זה הייתה נמוכה (Doron & Gal, 2009; Frolik, 1993; Frolik, 2006). לגבי כלי תכנון משפטיים מניעתיים שאינם מוכרים, כגון צוואה בחיים או ייפוי כוח לצורך קבלת החלטות רפואיות (בהתאם לסעיף 37א' לחוק החולה הנוטה למות, התשס"ו), העלו ממצאי המחקר, כי זקנים רבים אינם מכירים או אינם מבינים את משמעות הכלים הללו, ולכן גם אינם יכולים להשתמש בהם (Doron & Gal, 2006).

ביטוי נוסף לחוסר הידע של זקנים על אודות זכויותיהם החוקיות אפשר למצוא בממצאי המחקר שערכו דורון וְנֶרְנֶר (Doron & Werner, 2008). הם בדקו את הידע של אנשים מבוגרים על אודות זכויות חוקיות בתחומים הנוגעים לזקנה, כגון זכויות פנסיה, הנחות ברשויות מקומיות, חובת דיווח על התעללות בקשישים וכיוצא בזה. ממצאיהם מצביעים על פער בין הזכויות החוקיות הקיימות לבין הידע של הזקנים על אודותיהן. פער זה ניכר בקרב האוכלוסייה המבוגרת באשר לביטחון סוציאלי בגיל מבוגר ובאשר לתכניות ביטוח בריאות בישראל. עוד הסתבר, כי הקבוצות המוחלשות והנזקקות ביותר (דהיינו זקנים עניים, נשים וקבוצת ה"זקנים-זקנים" [old-old] בני 75 ומעלה) יודעות עוד פחות על

זכויותיהם החוקיות. ממצאי אותו מחקר הצביעו על הצורך לשפר את הידע שיש לזקנים על אודות זכויותיהם החוקיות (דורון, 2003, 2004).

מתוך הכרה בחשיבות ההיבטים של מודעות וידע לגבי זכויות ובמטרה לסייע לאנשים זקנים במימוש זכויותיהם החוקיות הוקמו בארצות הברית גופים מיוחדים, שתפקידם היחיד הוא לטפל בצרכים המשפטיים הייחודיים של האוכלוסייה הזקנה. כך למשל, הוקם הארגון "National Senior Citizens Law Center" שפועל לפיתוח וקידום זכויותיהם של זקנים (www.nslc.org). בנוסף לכך הקימו עורכי דין פרטיים בארצות-הברית את "NELA" (The National Academy of Elder Law Attorneys), שהוא איגוד מקצועי של 4,200 עורכי דין המתמחים בתחום המשפט והזקנה (www.naela.org). לשכת עורכי הדין באמריקה (American Bar Association – ABA) הקימה ועדה שמטרתה לעסוק בפיתוח תכנים משפטיים מיוחדים לזקנה. לדוגמה, הוועדה לענייני חוק והזדקנות (The Commission on Law and Aging) מפרסמת באתר של לשכת עורכי הדין באמריקה מאמרים וחידושים בתחום המשפט והזקנה (http://www.americanbar.org/groups/senior_lawyers.html). כמו כן הוקמו ארגונים חוץ-ממשלתיים, כגון ארגון הגמלאים של ארצות הברית (American Association of Retired Persons – AARP), במטרה לייעץ לזקנים ולסייע להם במימושי זכויותיהם החוקיות ובקידומן (www.aarp.org).

גם בישראל הוקמו גופים ייחודיים במטרה לסייע לאוכלוסייה הזקנה במימושי זכויותיה החוקיות ובמימושן, כגון עמותת "המשפט בשירות הזקנה" (www.elderlaw.org.il/default.asp), "אשל" – האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל" (www.eshelnet.org.il), עמותת "יד ריבה" (www.yadriva.org.il), עמותת "כן לזקן" (www.kenlazaken.org.il) ועמותת "אביב" לזכויות ניצולי השואה (www.avivshoa.co.il). במקביל החלו להתקיים בשנים האחרונות קורסים והשתלמויות בתחום זה לסטודנטים למשפטים ולעורכי דין.

2. מיצוי זכויותיהם של זקנים

נושא מיצוי הזכויות מתמקד בשאלה, האם כל מי שזקוק לסיוע אכן מקבל אותו (גל, 2007; גל, שלו ואייזנשטדט, 2009; לוי, 2009). בפועל תלוי היקף מיצוי הזכויות של אוכלוסיות יחידים במשתנים רבים ומגוונים (אורשוט, 1999; בן-אריה, 1994; פד-פוקס, 2009). ובין היתר, גם ביכולתם ונכונותם של יחידים "לעמוד על זכויותיהם" (to claim). הדברים מעוגנים במודל ה-N.B.C. – Naming, Blaming, Claiming שהציגו פלסטינר ואחרים (Felstiner, Abel, & Sarat, 1980–1981), המתאר את אופן מיצוי זכויותיהם החוקיות של אזרחים בכמה שלבים. השלב האחרון של המודל, שלב ה"עמידה על זכות", מצביע על כך שחוסר היכולת או היעדר הנכונות "לתבוע" עלולים לגרום לאי-מיצוי הזכויות החוקיות. המחקר הנוכחי מתמקד בשני משתנים חשובים שרלוונטיים ליכולת ולנכונות לתבוע: האחד העמדות ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט, והשני האמון במערכת החוק ובבתי המשפט והעמדות כלפיהם.

2.1 נגישות מערכת החוק ובתי המשפט

נגדיר את המשתנה הראשון: נגישות. בטרם נשיב על השאלה: "נגישות מהי?", עלינו לומר שלמושג "נגישות" יש משמעויות רבות ורחבות. "נגישות פיזית" משמעה נגישות מיידית, נוחות או אפשרות גישה פיזית-גיאוגרפית לקבוצות מגוונות באוכלוסייה, כולל למשל אנשים עם מוגבלות או אנשים המתגוררים בפריפריה. "נגישות לשירות" משמעה מיידיות, נוחות או אפשרות גישה למידע הרלוונטי למימון ולשירותים משפטיים שונים (גל ואייזנשטדט, 2009; פד'פוקס, 2009). ככלל, מושג הנגישות רחב יותר וכולל גם היבטים חברתיים, תרבותיים או כלכליים (אבירם, 2010; אלבשן, 2003; זיו, 2005; זיו, 2008; Sackville, 1995).

לעמדות בנוגע לנגישות, במובניה השונים, יש השפעה ניכרת על פיתוח תחושת שייכות בקרב אוכלוסיות שחיות בהדרה חברתית, בכואן לממש את זכויותיהן באמצעות פנייה לערכאות משפטיות, במיוחד כאשר הן נתקלות בחסמים שמקשים עליהן (אלבשן, 2003; הדרה חברתית (אוברמן, 2003; דורון, 2006; ורדה, אור וסטיראר, 2002; סדן, 2003; סטיראר, 2001; רונן, דורון וטלונים-נבו, 2008; Stein, 1994). הדבר בא לידי ביטוי בכך שהם חסרי משאבים כלכליים (אנדלברד וכהן, 2009), חסרי נגישות למידע ולידע (ורבסקי, 2010; Doron & Werner, 2008), סובלים מהיעדר ביטחון סוציאלי ומחוסר תמיכה חברתית (אוסלנדר, חקלאי-רוסט וליטוויץ, 1991; גריץ ואוסלנדר, 2004; חקלאי-רוסט וליטוויץ, 1991; Moffitt, 2003). על כן, בבואם לממש את זכויותיהם החוקיות באמצעות מערכת החוק ומערכת בתי משפט, הם נתקלים בחסמים שפוגעים במימון זכויותיהם החוקיות, פגיעה שמעצימה עוד יותר את הדרתם (אלבשן, 2003; בן אליעזר ודורון, 2011; ברגמן, 1976; דורון, 2010; פד'פוקס, 2009; רבין, 2004; Hill, 1996; Rhode, 2004).

אחת הדרכים להסרת חסמים אלה העומדים בפני קבוצות מודרות, כמפורט לעיל, היא העצמה (empowerment) באמצעות חינוך, הקניית ידע והעברת מידע (אייזנשטדט ומונדלק, 2008; גל, 2007; דורון, 2002; סדן, 1997; Doron & Werner, 2008). העצמה מעניקה לפרט "כלי נשק" כגון זכות משפטית שהוא זכאי לה ושביכולתה לשפר את מצבו האישי והמשפטי (אייזנשטדט ומונדלק, 2008; Branson, 2000).

אחד המודלים להצגת הקשרים המורכבים והעשירים בין עולם המשפט לבין מציאות חייהם של זקנים פותח על ידי ד"ר ישראל דורון ומכונה "המודל הרב-ממדי" (דורון, 2002). הממד החמישי במודל מתייחס להעצמת אוכלוסיית הזקנים כדי לאפשר להם לחולל שינוי פוליטי וחברתי. העצמה פירושה, בין השאר, מודעות של אוכלוסיית הזקנים לזכויותיה החוקיות והגשת עזרה לאוכלוסייה זו במימוש זכויותיה באמצעות מתן מידע וסיוע משפטי (שנער, 1978; Doron & Werner, 2008). העצמה משמעותית מצריכה את שיתוף האוכלוסייה הזקנה בקבלת ההחלטות החוקיות הרלוונטיות למצבה המשפטי (דורון, 2010).

2.2 האמון במערכת בתי המשפט

המשתנה השני שהנו רלוונטי ליכולת ולנכונות לתבוע הוא האמון במערכת החוק ובבתי המשפט. השאלה היא כיצד בוחנים את מידת האמון שרוחש האזרח כלפי מערכת בתי המשפט. מחקרים שנערכו בארצות הברית מצאו, שמידת אמון זו מבוססת על ניסיון אישי, על חוויות שחוזה האזרח בהתנהלותו מול מערכת בתי המשפט ועל תפיסתו את התנהלותה של מערכת בתי המשפט כהוגנת ושוויונית כלפי כל האזרחים (אלבשן, 2005; אלבשן, תשס"ט; ברק, 2000; חשין, 2003; כהן, 2002; Tyler, 2001; Benesh, 2006). במחקר שנערך ביחס לעמדות הציבור כלפי בית דין גבוה לצדק (בג"ץ) בישראל, התגלה ממצא דומה שעל פיו עמדתו החיובית של הציבור כלפי בג"ץ נובעת, בין השאר, מתפיסת בג"ץ כטריבוטל המתאפיין בהליכי שיפוט צודקים והוגנים (ברזילי, יער-יוכטמן וסגל, 1994). לעומת זאת, ממצאי מחקר אורך שערך פרופ' אריה רטנר בשנים 2000–2009 בעניין עמדות הציבור ואמונו כלפי בתי המשפט ובית המשפט העליון, מצביעים על ירידה ניכרת באמון הציבור מכל המגזרים במערכת בתי המשפט (רטנר, 2009). נתונים המחזקים מגמת ירידה זו אפשר לראות בסקרי מודד הדמוקרטיה שנערכו בשנים 2003–2009, ולפיהם עם השנים חלה ירידה ניכרת באמון שרוחש הציבור למערכת המשפטית הישראלית (אלבשן, תשס"ט; הדר, 2009; טריקל, 2010; שטרן, 2008; שלו, 2009). זאת ועוד, ממחקר שנערך ב-2010 בנוגע לניתוח עמדות והערכות מצב לאומיות עולה, שמגמת ירידה זו נמשכת (וידוגה-גדות ומזרחי, 2010).

לאור האמור לעיל, נשאלת השאלה לגבי הרלוונטיות של מידת האמון שרוחש הציבור למערכת בתי המשפט ולמערכת החוק לצורך הנגשת זכויות חברתיות. התשובה היא שהאפשרות לממש זכויות חברתיות היא חלק מהותי מחייהן של קבוצות מודרות וייחודיות בחברה הישראלית, ומערכת בתי המשפט אמורה לשמש אמצעי קריטי למימוש זכויות אלו. זאת בעיקר במציאות הקיימת, שבה החברה בישראל נעשתה לגליסטית יותר. הנגשה לזכויות חברתיות ומיצוי זכויות בקרב אוכלוסיות מודרות באמצעות מערכת החוק ובתי המשפט לא יתרחשו כל עוד מידת האמון של אותן אוכלוסיות במערכת זו תהיה נמוכה (הרמן ואחרים, 2011). לפיכך גוברת החשיבות בהסרת החסמים המשפטיים, התרבותיים והחברתיים העומדים בפני אוכלוסיות מודרות בבואן למצות את זכויותיהן החוקיות (אלבשן, 2003; זיר, 2000; זיר, 2005; White, 1990), וזאת כדי להגביר את מידת האמון שלהן במערכת החוק ובבתי המשפט.

המחקר

מהלך המחקר

המחקר שיוצג להלן נועד לבחון את עמדותיה של אוכלוסיית הזקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט כדי לבסס את ההנחה, שקיים קשר בין מידת האמון של זקנים במערכת החוק ובתי המשפט לבין עמדותיהם ביחס למידת הנגישות של גופים אלה וליכולתם למצות את זכויותיהם החוקיות באמצעותם. לצורך המחקר אומצה ההגדרה המסורתית הצרה, שלפיה

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות

מערכת החוק ומערכת בתי המשפט כוללות שני רבדים: "מערכת החוק" המתייחסת למכלול הנורמות הפורמליות, כולל חקיקה ותקנות (Friedman, 1997) ו"מערכת המשפט" המתייחסת לפעילות בתי המשפט במדינת ישראל ולפסיקותיהם. באופן טבעי מדובר במונחים רחבים שגבולותיהם המדויקים עשויים להיות שנויים במחלוקת. עם זאת לצורך המחקר, שמטרתו הייתה לבחון עמדות כלליות בקרב ציבור הזקנים, הסתפקנו בהגדרות המצומצמות (אבירם, 2010; בוגוש והולצמן-גזית, 2010; דורון, 2004; מאוטנר, 2008; Fleury-Steiner, 1970; McCann, 1952).

שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר

לצורך המחקר הוגדר "זקן" אדם מעל גיל 60, וזאת בהתאם לסקר החברתי האירופי (ESS) שנערך במדינות שונות וביניהן ישראל ומצא כי אנשים מתחילים להיקרא "זקנים" פחות או יותר סביב גיל 60 (דורון ואחרים, 2011). מדובר גם באמת מידה המקובלת במחקרים רבים בתחום הזקנה כ"נקודת התייחסות" חברתית לזיהוי ולתיגוג של אנשים כ"זקנים".

המחקר הנו מחקר כמותני. אוכלוסיית המחקר היא כלל האוכלוסייה הזקנה במדינת ישראל. לצורך המחקר, שיטת הדגימה הייתה דגימת נוחות, שנבחרה בשל אילוצי תקציב וזמן, אך נעשה נסיון להגדיל את מספר המשתתפים במחקר, ככל האפשר במסגרת האילוצים, במטרה להגדיל את מהימנות התוצאות. בפועל מנה המדגם 219 זקנים בני 60 ומעלה מאזור הצפון, ממרכז הארץ ומדרומה, כפי שמראה לוח 1, המביא את הפרופיל הסוציודמוגרפי של המדגם.

המאפיינים העיקריים של אוכלוסיית המדגם מצביעים על כך, שיותר ממחצית מהנבדקים (60.3%) נמצאים בקבוצת הגיל 60-69 שנים, 32% נמצאים בגיל 70-79 ורק

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים של המשתתפים במחקר

שם המשתנה/קטגוריות	שכיחות	אחוז
אזור גאוגרפי		
צפון	143	66
מרכז	58	26
דרום	18	8
גיל		
60-69	132	60
70-79	70	32
80-89	11	5
לא ידוע	6	3
מין		
זכר	82	37
נקבה	131	60
לא ידוע	6	3

המשך ←

שם המשתנה/קטגוריות	שכיחות	אחוז
מצב משפחתי		
רווק	10	5
נשוי	141	64
אלמן	37	17
גרש	19	9
פרוד	1	0
אחר	11	5
ארץ לידה		
ישראל	106	48
חבר העמים	19	9
ארצות ערב	23	11
אירופה/צפון אמריקה	44	20
אחר	16	7
לא ידוע	11	5
לאום		
יהודי	183	84
מוסלמי	16	7
נוצרי	2	1
דרוזי	5	2
לא ידוע	13	6
השכלה		
יסודית	29	13
תיכונית	60	27
על-תיכונית	50	23
אקדמית	69	32
אחרת	11	5
רמת הכנסה		
מתחת לממוצע	100	46
ממוצע	73	33
מעל לממוצע	44	20
לא ידוע	2	1
תעסוקה		
עובד	50	23
לא עובד	152	69
לא ידוע	17	8

5% בגיל 80-89. 60% מאוכלוסיית המדגם הם נשים. הרוב באוכלוסיית המדגם הם ילידי הארץ (48.4%) מהלאום היהודי (83.6%). בהשוואה לחתך הסוציו-דמוגרפי של כלל האוכלוסייה הזקנה בישראל לפי השנתון הסטטיסטי משנת 2013 ("הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה" (http://mashav.jdc.org.il/?CategoryID=233&ArticleID=162)). המדגם

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות

משקף את כלל האוכלוסייה הזקנה בישראל בהיבטים הבאים: יותר ממחצית מהאוכלוסייה הזקנה הן נשים (57%), מרבית הזקנים נשואים (57%) ורובם המכריע משתייכים ללאום יהודי (88.5%).

כלי המחקר

הואיל ועד היום לא נעשה מחקר שבחן במישרין את עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, נבנה כלי המחקר במיוחד לצורך המחקר הנוכחי. כלי זה כולל: שאלון דמוגרפי ומקצועי שבו שלושה שאלות שבודקות את המשתנים הדמוגרפיים, ביניהם: גיל, לאום, דת, מצב משפחתי והשכלה.

שאלון עמדות שנבנה במיוחד לצורך המחקר ובו 33 היגדים הנוגעים לעמדות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט. השאלון הורכב מהשאלון של רייס (Standy & Smitherman, 1983) וכן מהשאלון של תומס, פיטרסן וזינגרף (Thomas, Petersen & Zingraff, 1957) אשר בחנו עמדות של סטודנטים כלפי מערכת החוק. משאלונים אלה נלקחו שש שאלות כלליות שבוחנות עמדות כלפי מערכת החוק. שאלות נוספות בשאלון נבנו על פי התמות העיקריות שאותרו בסקירת הספרות. כל מקבץ היגדים נועד לבחון את עמדות הנבדקים בהתאם למשתני המחקר (עמדות כלליות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, עמדות כלפי השפעת מערכת החוק ובתי המשפט על קידום זכויותיהם של הזקנים, עמדות כלפי אמון במערכת החוק ובתי המשפט ועמדות ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט). לדוגמה, כדי לבחון את העמדות הכלליות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט נבנו חמישה היגדים: "רוב החוקים הם הוגנים"; "מערכת החוק בישראל היא זו שמבטיחה לנו את החופש שלנו כאזרחים"; "השופטים מתייחסים אל כל מי שמתדיין מולם באופן שווה"; "במערכת בתי המשפט בישראל הצדק יוצא לאור"; "אנשים זקנים זוכים ליחס הוגן מצד בתי המשפט בישראל". הנבדקים התבקשו לדרג את מידת הסכמתם לכל היגד בשאלון על פי סולם ליקרט בן חמש דרגות, מ-1 – מתנגד לחלוטין עד 5 – מסכים לחלוטין.

הליך המחקר

איסוף הנתונים נעשה באמצעות חלוקת שאלונים לאוכלוסיית הזקנים במרכזי יום לזקנים. זאת לאחר שהמחקר אושר על ידי ועדת האתיקה של האוניברסיטה ולאחר קבלת אישור ממנהל/ת המרכז, בשילוב הסבר קצר על מהות המחקר ומטרתו. הנבדקים מילאו את השאלונים במקום, באופן עצמאי ואנונימי, והחזירו אותם לחוקרת. בנוסף לכך, חולקו שאלונים זהים בסניפי המוסד לביטוח לאומי בישראל ובמרכזי עמותת "ידיד" הפועלת בישראל מאז שנת 1997 להעצמת אוכלוסיות מוחלשות ולסיוע ליחידים במצוקה במימוש זכויותיהם החברתיות (מתוך אתר העמותה, www.yedid.org.il). השאלונים חולקו לאחר קבלת אישור ממנהל/ת המוסד לביטוח לאומי וממנהל/ת המרכז של העמותה (בהתאמה), על ידי מנהל/ת המרכז/המוסד לביטוח לאומי ומנהל/ת של מרכזי "ידיד". גם במקרה זה מילאו הנבדקים את השאלונים באופן עצמאי ואנונימי והם הוחזרו מלאים לחוקרת באמצעות הדואר. החוקרת לא הייתה נוכחת בעת מילוי השאלון.

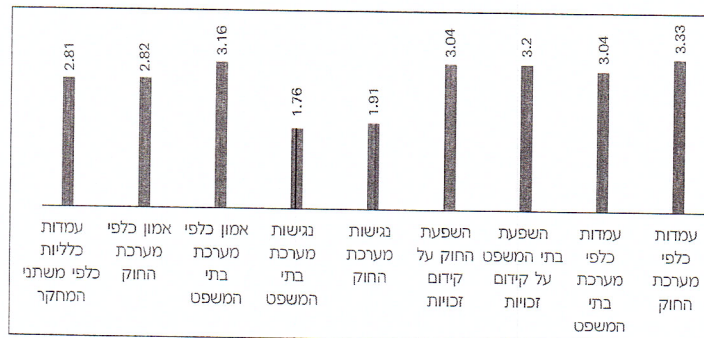
עיבוד הנתונים

הנתונים שנאספו הוקלדו בתוכנת ה-SPSS (משיח-אייזנברג, 2011) ונעשו עליהם הניתוחים הסטטיסטיים המקובלים בתחום מדעי החברה, כגון מבחן המתאם של פירסון, מבחן המתאם של ספירמן, מבחני t למדגמים בלתי תלויים. עיבוד הנתונים כלל ניתוח התפלגויות בשאלוני עמדות ושאלון פרטים סוציו-דמוגרפיים. בנוסף לכך בוצעו מבחנים לבדיקת הקשרים וההבדלים בין משתנים סוציו-דמוגרפיים לבין עמדות, כפי שתואר לעיל ובהתאם להשערות המחקר.

ממצאים

עמדות כלליות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט
 בשלב הראשון נבחנו באופן כללי עמדותיהם של המשתתפים כלפי כל משתני המחקר. מתרשים 1 עולה שזקנים הביעו עמדות שליליות כלפי כל משתני המחקר (m=2.81). כפי שעולה מהממצאים, רמת האמון של זקנים כלפי בתי המשפט גבוהה יותר (m=3.16) מרמת האמון שהביעו כלפי מערכת החוק (m=2.82). כמו כן נמצא שהנבדקים הביעו עמדות שליליות יותר ביחס לנגישות מערכת בתי המשפט (m=1.76) וביחס לנגישות מערכת החוק (m=1.76) וכן נמצא קשר חיובי מובהק בעוצמה של 0.62 ($p < .000$) בין השניים. לפיכך אפשר לומר, כי ככלל המשתתפים אכן מעריכים באופן דומה את מערכת החוק ואת מערכת בתי המשפט.

תרשים 1: נתונים כלליים של עמדות הנבדקים כלפי משתני המחקר – ממוצעים

הקשר בין עמדותיהם של זקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט לבין האמון שהם מביעים כלפי מערכות אלו

על פי הממצאים המוצגים בלוח 2, נראה כי יש קשר חיובי מובהק וחזק מאוד בין שני משתני האמון ובין שני משתני הנגישות. ממצא זה מצביע על כך, שהנבדקים מביעים רמת

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות

אמון דומה כלפי מערכת החוק וכלפי מערכת בתי המשפט ומביעים עמדה דומה ביחס לנגישות מערכת החוק ומערכת בתי המשפט. עוד מלמדים הממצאים שלא נמצא קשר בין העמדות המתייחסות למידת הנגישות של מערכת החוק ובתי המשפט לבין העמדות המתייחסות למידת האמון במערכת החוק ובתי המשפט. עם זאת, עלה במחקר ממצא משני, שלפיו יש קשר חיובי חזק למדי ומובהק בין היחס של הנבדקים כלפי מערכת החוק לבין יחסם כלפי בית המשפט. קשר זה מופיע הן בתחום האמון במערכת החוק ובתי המשפט והן בתחום העמדות ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט.

לוח 2: מקדם המתאם של פירסון בין אמון לנגישות

עמדות	עמדות	עמדות	
ביחס לנגישות	כלפי אמון	כלפי אמון	
מערכת	במערכת	במערכת	
החוק	החוק	בתי המשפט	
—	—	.648**	עמדות כלפי אמון במערכת החוק
—	0.94	.010	עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק
.530**	0.49	.026	עמדות ביחס לנגישות של מערכת בתי המשפט

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

הקשר בין עמדות הזקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט לבין עמדותיהם הכלליות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט

הממצאים בלוח 3 מראים כי הקשר בין עמדות המתייחסות לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט לבין העמדות הכלליות כלפי מערכת בתי המשפט הוא חיובי ומובהק. יש גם קשר חיובי מובהק וחזק מאוד בין שני משתני העמדות כלפי מערכת החוק ומערכת בתי המשפט. כלומר, נמצא כי יש קשר מובהק בין עמדות כלליות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט מכאן לבין העמדות ביחס לנגישות מערכת בתי המשפט מכאן. עם זאת, לא נמצא קשר בין עמדות כלליות כלפי מערכת החוק ובתי משפט לבין עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק.

הקשר בין עמדות הזקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט לבין עמדותיהם כלפי השפעת מערכת החוק ובתי המשפט על קידום זכויותיהם

על פי הממצאים המוצגים להלן בלוח 4, נראה כי הקשרים בין משתני העמדות כלפי נגישות מערכת החוק ובתי המשפט לבין משתני השפעת מערכת החוק ובתי המשפט על קידום זכויותיהם של זקנים אכן חיוביים ומובהקים. עולה כי יש קשר מובהק בין עמדות הזקנים ביחס להשפעת מערכת החוק ובתי המשפט על קידום זכויותיהם של זקנים לבין עמדות הזקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט.

לוח 3: מקדם המתאם של פירסון בין נגישות לעמדות

עמדות כלליות לנגישות מערכת בתי המשפט	עמדות כלליות לנגישות מערכת בתי המשפט	עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק	עמדות ביחס לנגישות מערכת בתי המשפט
—	—	-0.26	עמדות כלליות כלפי מערכת החוק
—	.029	.530**	עמדות ביחס לנגישות של מערכת בתי המשפט
.164*	.620**	.139*	עמדות כלליות כלפי מערכת בתי המשפט

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

לוח 4: הקשר בין השפעה לנגישות

עמדות כלפי השפעת מערכת בתי המשפט על קידום זכויות	עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק	עמדות כלפי השפעת מערכת החוק על קידום זכויות	עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק
—	—	.467**	עמדות ביחס לנגישות מערכת החוק
—	-.002	.392**	עמדות כלפי השפעת מערכת בתי המשפט על קידום זכויות
.050	.620**	.376**	עמדות ביחס לנגישות של מערכת בתי המשפט

המספר בלוח מייצג מתאם של פירסון * $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

הקשר בין משתני רקע לבין העמדות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט ממצאים שעלו במחקר זה מלמדים, שלא נמצאה השפעה של גיל האדם הזקן והשכלתו על עמדותיו כלפי מערכת החוק ובתי המשפט. לצורך בחינת השפעת מין הנבדק על עמדותיו בוצע ניתוח הבודלים מסוג t לקבוצות בלתי תלויות (t test for independent groups) בין גברים לנשים על כל משתני העמדות כלפי מערכת המשפט. מן הממצאים עולה, כי אין כל הבדל בין גברים לנשים אף לא באחת מהעמדות. מכאן שלא נמצאה השפעה של מין הנבדק על עמדותיו כלפי מערכת החוק ובתי המשפט. מעניין לציין שהממצאים שהתגלו במחקר מלמדים, כי בקרב זקנים בעלי הכנסה גבוהה נמצאו עמדות חיוביות יותר כלפי מערכת החוק ובתי המשפט מאשר בקרב זקנים בעלי הכנסה נמוכה.

דין

ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים שעמדותיהם הכלליות של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט הנן שליליות. באופן כללי, לאורך כל המחקר התגלה ממצא נוסף, והוא שיש קשר מובהק אצל הנבדקים בין הבעת עמדות חיוביות כלפי מערכת החוק לבין הבעת עמדות חיוביות כלפי מערכת בתי המשפט. ממצא זה מחזק את השערת המחקר, שלפיה תימצא התאמה אצל זקנים בין עמדות חיוביות כלפי מערכת החוק לבין עמדות חיוביות כלפי מערכת בתי המשפט. השערת המחקר התבססה על כך שיש קשר הדוק בין מערכת החוק לבין בתי המשפט, ועל כן מי שבא לממש את זכויותיו החוקיות, נזקק לשתי המערכות גם יחד. עם זאת, לגבי משתנה הנגישות לא נמצאה התאמה. הסבר לכך אפשר למצוא במחקר שערכו דורון וגל (Doron & Gal, 2006), שבו נמצא פער ניכר בין רמת הידע המשפטי של הזקנים לגבי זכויותיהם החוקיות לבין רמת השימוש של זכויותיהם בפועל. חיזוק נוסף לממצא נמצא במחקר הנוכחי, והוא שזקנים הביעו באופן כללי עמדות שליליות יותר כלפי נגישות מערכת החוק ובתי המשפט מאשר ביחס לשאר המשתנים.

במחקר הנוכחי נמצא קשר מובהק בין עמדות כלליות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט לבין עמדות ביחס לנגישות של מערכת בתי המשפט. ממצא זה מקבל חיזוק במחקר בנוגע לחוויותיהם של אנשים זקנים במפגש עם בתי המשפט, שמצא כי זקנים תפסו את התייחסות השופט אליהם באופן חיובי בגלל גילם. פירושו של דבר שאנשים תופסים את בית המשפט כמוסד משפטי שמכבד את גילם (בן אליעזר ודורון, 2011). אפשר לראות חיזוק למגמה זו במחקר שנערך בארצות הברית, ולפיו מידת האמון שרוחשים אנשים כלפי מערכת בית המשפט מושפעת מתפיסתם של המתדיינים בבית המשפט את ההליך המשפטי כהליך המתנהל בהתאם לפרמטרים של הגינות, שוויון וכבוד (Benesh, 2006).

בסקירת הספרות נטען, כי הדרך להסרת חסמים העומדים בפני זקנים בבואם למצות את זכויותיהם החוקיות בעזרת מערכת החוק ובתי המשפט, היא באמצעות הנגשת מערכות אלו (אוברמן, 2003; אלבשן, 2003; בן אליעזר ודורון, 2011; ברגמן, 1976; דורון, 2006; דורון, 2010; ורדה ואחרים, 2002; זיו, 2005, 2008; סדן, 2003; סטריאר, 2001; פדפוקס, 2009; רונן ואחרים, 2008; Stein, 1994). כפי שעולה מסקירת הספרות, יש, ככל הנראה, קשר בין הנגשת מערכת החוק ובתי המשפט לבין האמון בהם, ולכן שיפור הנגישות של מערכת החוק ומערכת בתי המשפט עשוי להגביר את מידת האמון בהן. ההשערה כי יש קשר בין עמדותיהם של זקנים ביחס לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט עברו לבין עמדותיהם ביחס לאמון במערכת החוק ובתי המשפט, לא אוששה. ייתכן שאפשר להסביר ממצא זה בהתייחסות הספרות לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט, ממנה עולה שהגורמים לחסמים לנגישות מערכת החוק ובתי המשפט נובעים, בין השאר, מחוסר אמון במערכת זו, אך גם מסיבות נוספות, כגון קשיים כלכליים, קשיי שפה, חוסר מידע וחוסר ידע על זכויות וכן פערים תרבותיים (אלבשן, 2003; זיו, 2000, 2005; White, 1990). על כן יש מקום למחקר המשך שיבחן את הקשר בין הנגישות של מערכת החוק ובתי המשפט לבין גורמים אלה.

בשאלון המחקר נעשתה הבחנה בין "מערכת החוק" ל"מערכת בתי המשפט". אולם מממצאי המחקר התברר שזקנים אינם מבחינים בין שתי המערכות הללו. הסבר אפשרי לממצא זה טמון בממצאי הספרות המחקרית בנוגע לכך שזקנים הם חסרי ידע באשר לאופן פעולתן של שתי מערכות אלו. בשל כך הם אינם מודעים לזהות ה"שחקנים" הפועלים בזירה המשפטית, וכתוצאה מכך אינם מבחינים בין מערכת החוק לבין מערכת המשפט (בן אליעזר ודורון, 2011; Doron & Werner, 2008). זאת ועוד, במחקר התגלה כי אין בהכרח קשר בין עמדות כלליות כלפי מערכת החוק ובית המשפט לבין עמדות כלפי נגישות מערכת החוק. הסבר אפשרי לממצא זה ניתן למצוא בסקירת הספרות הרלוונטית בנוגע ליכולת או הנכונות של הפרט "לתבוע" את זכויותיו החוקיות (Felstiner at al., 1980-1981). ביטוי לכך אפשר למצוא בשיעור הנמוך של מיצוי זכויות במערכת הביטחון הסוציאלי (גל, 2007; גל ואחרים, 2009; לוי, 2009). אי-מיצוי הזכויות נובע ממחסומי נגישות שהם משפטיים, ביורוקרטיים ותרבותיים (אורשוט, 1999; בן אריה, 1994; פדפוקס, 2009). ייתכן שמיצוי זכויות במערכת הביטחון הסוציאלי (כגון הזכות להבטחת הכנסה או להשלמתה) מזוהה עם מערכת החוק המצטיירת כמערכת מנוכרת, שאינה נגישה למבקשים לממש את זכויותיהם באמצעותה. תוצאות המחקר מחזקות את החשיבות שיש להרחבת הידע של זקנים לגבי אופן פעולתן של מערכת חוק ומערכת בתי המשפט (אייזנשטדט ומונדלק, 2008; דורון, 2002; לב-שדה, 1999; סדן, 1997).

בבדיקת השפעת גורמים סוציו-דמוגרפיים על עמדות נמצא קשר בין עמדות חיוביות כלפי מערכת החוק ובתי המשפט לבין הכנסה גבוהה. ממצא זה מקבל חיזוק ממחקרים שנעשו על הקשר שבין נגישות מערכת הבריאות לבין הכנסה. נמצא כי מערכת הבריאות נגישה יותר לבעלי יכולת כלכלית גבוהה (אסיסקוביץ, 2009; משרד הבריאות, 2010). עוד נמצא, שמין הנבדק אינו משפיע על עמדותיו, למעט קשר מובהק (אך חלש) בין גיל הנבדק לבין מידת האמון במערכת בתי המשפט. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצא נוסף שהתגלה במחקר זה, ולפיו הנבדקים הביעו רמת אמון גבוהה יותר במערכת בתי המשפט מאשר במערכת החוק. בנוגע לשאר המשתנים ייתכן שגורמים סוציו-דמוגרפיים אחרים, כגון לאום ומצב משפחתי, הם אלה שמשפיעים על עמדות, ולכן יש מקום למחקר המשך שיבדוק מאפיינים אלה.

נמצא גם קשר שלילי מובהק (אם כי חלש) בין רמת ההשכלה לבין העמדות כלפי מערכת בתי המשפט וכלפי השפעת מערכת החוק על קידום זכויותיהם של זקנים. פירוש הדבר הוא, שככל שהאדם הזקן פחות משכיל, כך הוא מביע עמדות חיוביות יותר בשני משתנים אלה. לממצא ייחודי זה כמה הסברים אפשריים. ראשית, ייתכן שאפשר לייחס אותו לכך שככל שהאדם הזקן משכיל יותר יש לו מודעות גבוהה יותר לקשלים במערכת החוק ובתי המשפט (ויגודה ויובל, 2002). שנית, מחקר זה לא בדק את השפעת סוג ההשכלה, כגון השכלה משפטית של הנבדקים, על עמדותיהם, ולכן יש מקום לבדוק במחקר המשך את שני הקשרים שפורטו לעיל. כמו כן, ממצא זה סותר ממצא אחר שהתגלה במחקר הנוכחי לגבי קשר מובהק בין הכנסה לעמדות כלפי מערכת החוק ובתי

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא נגישות, אמון וגילנות

המשפט, מאחר שמשנתה זה מצוי במתאם גבוה עם המשתנה הכנסה. הסבר אפשרי לפער זה יכול להיות קשור לכך, שהנבדקים הם אנשים זקנים שרובם אינם עובדים (כ-70% בקבוצת המדגם) ולכן לא נמצא קשר בין רמת השכלתם לרמת הכנסתם. יש לזכור, כי למחקר הנוכחי היו מגבלות מתודולוגיות המחייבות נקיטת זהירות באשר להבנת ממצאיו. ראשית, המחקר התבסס על מדגם נוחות שכלל 219 נבדקים אשר נבחרו באופן אקראי, ולכן דגימה זו אינה מבטיחה הכללה וייצוג של כלל אוכלוסיית הזקנים בישראל. שנית, אוכלוסיית הזקנים מהווה כ-10% מכלל האוכלוסייה בארץ, וקבוצת המדגם לעומת כלל אוכלוסיית הזקנים בישראל היא קטנה, ולפיכך האפשרות להסיק ממנה על כלל אוכלוסיית הזקנים בישראל היא מוגבלת. לבסוף, יש לזכור כי החברה הישראלית כוללת חתיקבוצות מגוונות, בעלות מאפיינים ייחודיים (לדוגמה: ערבים, חרדים, עולים חדשים), שלא זכו לייצוג הולם במחקר זה.

סיכום

מחקר זה ביקש לפתח תחום שלמיטב ידיעתנו טרם נבדק בישראל ואף לא בעולם. הגידול הניכר של האוכלוסייה הזקנה במדינת ישראל יביא לגידול ניכר בצרכים המשפטיים שלה ולהתפתחות מואצת של התחום "משפט וזקנה". משום כך גוברת החשיבות בהנגשת מערכת החוק ובתי המשפט לאוכלוסייה הזקנה ובהסרת מגוון החסמים העומדים בפני אנשים זקנים בבואם למצות את זכויותיהם החוקיות.

בנוסף לשינויים הדמוגרפיים, לחוסר הנגישות ולחוסר האמון במערכות המשפטיות יש השלכות מרחיקות לכת על אנשים זקנים. אחד הקשיים שהאוכלוסייה הזקנה סובלת ממנו הוא הדרה חברתית. הדבר בא לידי ביטוי בכך, שלאוכלוסייה זו חסרה תמיכה כלכלית, סוציאלית וחברתית ולפיכך חבריה נדרשים ביתר שאת להיאבק בחסמים העומדים בפניהם בבואם לממש את זכויותיהם החוקיות. מצב זה יאלץ את כל הגורמים המקצועיים העוסקים במיצוי זכויות של זקנים ובמימושן, לזהות חסמים אלה ולבנות תכניות מותאמות לזקנים בתחום החינוך והמודעות הציבורית.

המסקנה העולה מתוצאות מחקר זה היא, שזקנים יימנעו מ"לתבוע" ולמצות את זכויותיהם החוקיות באמצעות מערכת החוק ובתי המשפט, גם כאשר הם מכירים בכך שנפגעו זכויותיהם והם יודעים לזהות את האחראים לכך. על כן חשוב מאוד להבין את עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, בעיקר בנוגע לסוגיית הנגישות וסוגיית האמון כלפי המערכות המשפטיות. כמו כן, חשוב להרחיב את הידע של הזקנים לגבי אופן פעולתן של מערכת חוק ומערכת בתי המשפט (אייזנשטדט ומונדלק, 2008; דורון, 2002; לב-שרה, 1999; סדן, 1997) במטרה להגביר את מידת האמון שלהם במערכות אלו ואת מידת הלגיטימיות שהם מייחסים להן. בהתאם למודל התאורטי (Ajzen & Fishbein, 1991; Eagly & Chaiken, 1998) שמחקר זה מתבסס עליו, עמדות משפיעות על התנהגות, ולפיכך, באשר לעמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט, יש צורך בחשיבה מחודשת בנוגע להנגשת המערכות המשפטיות לצרכים המשפטיים

היחודיים של זקנים ובכך להגביר את היקף מיצוי ומימוש זכויותיהם החוקיות של זקנים באמצעות המערכות המשפטיות.

מקורות

- אבירם, ה' (2010). האם המשפט משיג את מטרותיו? תשובות מעולם המחקר האמפירי. בתוך ד', הקר ונ' זיו (עורכות), *האם המשפט חשוב?* (עמ' 27-62). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למשפטים על שם בוכמן.
- אוברמן, ח' (2003). עוני בקרב זקנים – דוגמאות מהשדה. *מידעו"ס*, 31, 13-14.
- אוסלנדר, ג', חקלאי-רוסט, ע' וליטוויץ, ה' (1991). תפקיד התמיכה של מרכיבי הרשת החברתית של הקשיש. *גרונטולוגיה*, 53, 3-19.
- אורשט, ו' (1999). מגבלות המיקוד: על הסיבות מרובות המישורים לאי מיצוי זכויות. *ביטחון סוציאלי*, 56, 193-208.
- אייזנשטרט, מ' ומונדלק, ג' (2008). העצמה במשפט. בתוך מ' איזנשטרט וג' ומונדלק (עורכים), *העצמה במשפט*. שריגים: נבו.
- אלבשן, י' (2003). נגישות שכבות מוחלשות למערכת בית המשפט. *עלי משפט*, ג', 497-530.
- אלבשן, י' (2005). *זרים במשפט – נגישות לצדק חברתי בישראל*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אלבשן, י' (תשס"ט). מבית המשפט לבית השופטים? האנשה שיפוטית כחלק מהפרטת השפיטה בישראל. *עלי משפט*, ז', 147-149.
- אנדלד, מ', ברקלי, נ', גוטליב, ד' ופרומן, א' (2011). רוח ממדי העוני והפערים החברתיים – מגמות בהתפתחות העוני ורמת החיים במחצית הראשונה של 2011. אתר המוסד לביטוח לאומי. נדלה מתוך http://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Pages/default.aspx
- אנדלד, מ' וכהן, ר' (2008). רמת החיים הכלכלית של האוכלוסייה המבוגרת. *ביטחון סוציאלי*, 76, 97-124.
- אסיסקוביץ, ש' (2009). אורחות וממדים של נגישות למערכת הבריאות בישראל בעקבות חוק ביטוח בריאות ממלכתי. בתוך ג', גל ומ' איזנשטרט (עורכים), *נגישות לצדק חברתי בישראל* (עמ' 135-185). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- אשל – האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל (2014). אתר אשל. נדלה מתוך www.eshelnet.org.il
- בוגוש, ר' והולצמן-גזית, י' (2010). המשפט בספרים והמשפט בעיתון: מופעי בג"ץ במאגרי המידע בעיתונות בשנת 2000. בתוך ד', הקר ונ' זיו (עורכות), *האם המשפט חשוב?* (עמ' 603-637). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למשפטים על שם בוכמן.
- בן אליעזר, א' ודודון, י' (2011). חווייתם של זקנים במפגש עם בתי המשפט. *גרונטולוגיה*, 1(1), 71-89.
- בן-אריה, א' (1994). *משפחות במצוקה קשה כמועצה האזורית "שפיר" ומיצוי זכויותיהן לקצבאות המוסד לביטוח לאומי*. עבודת גמר לתואר "מוסמך", החוג לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בן ישראל, ר' ובן ישראל, ג' (2004). *מי מפחד מהגיל השלישי?* תל אביב: עם עובד.
- ברג-ורמן, א' וברודסקי, ג' (2004). *השפעת המצוקה הכלכלית של הזקנים על תנאי חייהם*. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- ברגמן, ש' (1976). *עמדות זקנים ודעותיהם כלפי מערכת שרותי הרווחה*. תל אביב: חמ"ל.
- ברודסקי, ג' ודייז, מ' (2003). דמוגרפיה ואפידמיולוגיה של הזדקנות ואוכלוסיית הזקנים. בתוך א' רוזין (עורך), *הזדקנות וזיקנה בישראל* (עמ' 289-342). ירושלים: אשל – האגודה לתכנון ופיתוח שירותים למען הזקן בישראל.

עמדותיהם של זקנים כלפי מערכת החוק ובתי המשפט במדינת ישראל: סוגיות בנושא גישות, אמון וגילנות

- ברזילי, ג', יערייכטמן, א' וסגל, ד' (1994). *בית המשפט העליון בעין החברה הישראלית*. תל אביב: פפירוס.
- ברק אהרון (חיים ה' כהן ויצחק זמיר עורכים) (2000). *מבחר כתבים*, שריגים: נבו.
- גל, ג' (2007). על החשיבות של מיצוי זכויות. *ביטחון סוציאלי*, 73, 5-9.
- גל, ג' ואייזנשטדט, מ' (2009). מבוא: גישות לצדק חברתי בישראל. בתוך ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים), *גישות לצדק חברתי בישראל* (עמ' 11-14). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- גל, ג', שלר, מ' ואייזנשטדט, מ' (2009). בזכות האוניברסאליות? מיצוי זכויות אוניברסאליות במערכת הביטחון הסוציאלי בישראל. בתוך ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים), *גישות לצדק חברתי בישראל* (עמ' 187-224). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- גפני, א' (1988). *הבנת הגיל השלישי*. ירושלים: הרשות לפנסיונרים ולקשישים.
- גרין, ג' (2011, 18 בנובמבר). המאיון העליון. *ידיעות אחרונות*, עמ' 10.
- גרין, ר' ואוסלנדר, ג' (2004). הקשר בין רשת חברתית פורמלית לבין איכות החיים של זקנים המוגבלים בתפקוד. *גרונטולוגיה*, ל"א, 11-31.
- דורון, א' (2006). *בין הדורה חברתית למדיניות חברתית*. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- דורון, י' (2002). *הדיבר החמישי – עיון בסוגיות מתחום הזקנה והמשפט*. תל אביב: דורות.
- דורון, י' (תשע"א). גילנות ואנטי גילנות בפסיקה בית המשפט העליון. *המשפט*, י"ד, 65-126.
- דורון, י' (2002). החוק וההגנה על זכויות הזקנים בישראל: מודל רבי-ממדי. *גרונטולוגיה*, כט(3), 37-54.
- דורון, י' (2003). זקנה וצדק: היבטים משפטיים של הזקנה בישראל. בתוך א' רוזין (עורך), *הזקנות וזקנה בישראל* (עמ' 898-940). ירושלים: אשל – האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל.
- דורון, י' (2004). הפער המשפטי בין החוק למציאות. *דורות*, 73, 38-40.
- דורון, י' (2010). הפנים הרבות של הגילנות המשפטית: פונדקאות של הורים מבוגרים. *דורות*, 124, 26-28.
- דורון, י', איילון, ל', שויביץ-עזרא, ש', בודנר, א', נוית, ע', קורן, ח', חזן, ח', כרמל, ש', אלון, ש', ברודסקי, ג' וגולדברג, א' (2011). גילנות בישראל ובאירופה: ממצאים ראשוניים מתוך הסקר החברתי האירופי (ESS). *גרונטולוגיה*, לח (3-2), 73-92.
- דינאל, א' וכנפו, א' (2010). ערכים כלפי השמירה על החוק. *משפטים ועסקים*, י"ב, 159-184.
- הדר, י' (2009). אמון הציבור הישראלי במוסדות השלטון בעשור האחרון. *אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה*. נדלה מתוך www.idi.org.il.
- הנסי-קרפל, מ' (2007). *עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט*. עבודת גמר לתואר "מוסמך", החוג לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.
- הרמן, ת', אטמור, נ', הבר, כ', הלר, א', וולטר, ד', ונטורה, ר' ולבל, ד' (2011). *מדד הדמוקרטיה בישראל*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- ויגודה, ע' ויובל, פ' (2002). *ביצועי המגזר הציבורי בישראל: ניתוח עמדות אזרחים והערכת מצב לאומי*. חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר ארגונים וניהול המשאב האנושי והחוג למדע המדינה.
- ויגודה-גרות, ע' ומזרחי, ש' (2010). *ביצוע המגזר הציבורי בישראל: ניתוח עמדות והערכת מצב לאומי*. אתר ביה"ס למדעי המדינה-אוניברסיטת חיפה. נדלה מתוך http://poli.haifa.ac.il/~eranv/material_vigoda/NAPPA-IL10.heb.pdf.
- ורדה, ר', אור, ד' וסטריאר, ר' (2002). אין הדר ב"הדרה": מהדורה למעורבות חברתית. *דורות*, 59, 26-28.
- ורסבסקי, ת' (2010). מקומם של הזקנים בראי ביקורת המדינה בישראל. עבודת גמר לתואר "מוסמך", החוג למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה. <http://cpmp.hevra.haifa.ac.il/research.php>.
- זיו, נ' (2005). *משפט ועוני – מה על סדר היום? הצעה לאג'נדה משפטית לעוסקים בייצוג אוכלוסיות החיות בעוני*. *עלי משפט*, 7, 17-34.
- זיו, נ' (2000). *העני, העשיר והגשר – חמישה סיפורים ולקח על הסרי אמצעים והשכלה אל מול המערכת המשפטית*. *משפט נוסף*, 1, 81-87.

- חביב, ג' ושחם, ד' (1992). תהליכי הזדקנות ומשמעותם – השוואה בין אירופה, ברית המועצות לשעבר וישראל. *גרונטולוגיה*, 45, 57–56.
- חשין, מ' (2003). אמן הציבור בבית המשפט. *המשפט*, 15, 4–8.
- טריקל, י' (2010). לשקם את האמון. *ביטאון לשכת עורכי הדין בישראל*, 7, 8.
- כהן, ח' (2002). הרהורי כפירה באמון הציבור. *המשפט*, 14, 9–20.
- לבישדה, ד' (1999). לקראת העצמה קהילתית. *דורות*, 34, 30–33.
- ליין, ל' (2009). אי-מימוש זכאות לסיוע במערכת הביטחון הסוציאלי בקרב החיים בעוני קיצוני. בתוך ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים), *נגישות לצדק חברתי בישראל* (עמ' 225–234). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- לורנץ, י' (1984). היבטים פסיכולוגיים של הזדקנות וזקנה. בתוך ש' ברגמן ו' מרגולץ (עורכים), *הזדקנות וזקנה בישראל: פרקים נבחרים בגרונטולוגיה* (עמ' 104–105). תל אביב: עם עובד.
- ליטוין, ה' (תשס"ג). הזקן והחברה בישראל: מערכת תמיכה חברתית. בתוך א', רוזין (עורך), *הזדקנות וזקנה בישראל* (עמ' 641–661). ירושלים: אשל – האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל.
- מנחם מאוטנר (אבי שגיא עורך) (2008). *משפט ותרבות*, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- מורגנשטיין ב' (1989). השפעתם של גורמים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים על הצרכים המשתנים של האוכלוסייה הזקנה מאוד. *ביטחון סוציאלי*, 34, 79–98.
- משיח-איזנברג, מ' (2011). *SPSS – בדרך הקלה: יישומים סטטיסטיים במחשב כשיטת צעד אחר צעד*. רעננה: לומדון.
- משרד הבריאות (2010). דוח אי-שוויון בבריאות והתמודדות עמו. אתר משרד הבריאות. נדלה מתוך http://www.health.gov.il/PublicationsFiles/econ_briut_sofi.pdf
- סדן, א' (1997). *העצמה ותכנון קהילתי*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סדן, א' (2003). העצמה, זקנה ואנשים זקנים. בתוך י' בריק (עורך), *הפוליטיקה של הזקנה: האוכלוסייה המבוגרת בישראל בסדר העדיפות הלאומי* (עמ' 51–59). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סטריאר, ר' (2001). "מהדרה למעורבות": תהליכי עבודה עם הודים המצויים בהדרה חברתית. ירושלים: מרכז למעורבות הורים.
- פדפוקס, א' (2009). מדוע זכויות עלי-ספר נשארות עלי ספר? בתוך ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים), *נגישות לצדק חברתי בישראל* (עמ' 29). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- פרידלנדר, ד', בן משה א', סכלקנס, י' ופלדמן, ד' (1990). שינויים סוציו-כלכליים, תהליכים דמוגרפיים והזדקנות האוכלוסייה ביישובים בישראל: השלכות למדיניות רווחה. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- רבין, י' (2004). *זכויות חברתיות מהספרה הדינונית*. בתוך י' רבין ו' שני (עורכים), *זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל* (עמ' 765). תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.
- רונון, י', דורון, י' וסלונים-נבו, ו' (2008). הקדמה: על זכויות האדם והדרה חברתית. בתוך י' רונון (עורך), *הדרה חברתית וזכויות אדם בישראל* (עמ' 7–14). תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.
- רטנר, א' (2009). *תרבות החוק: מערכת החוק והמשפט בראי החברה הישראלית*. מחקר אורך 2000–2009. ירושלים: מרכז שאשא למחקרים אסטרטגיים.
- שרון, י' (2008). משבר אמון בבית המשפט. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה. נדלה מתוך www.idi.org.il
- שנתון סטטיסטי לישראל*. נדלה מתוך <http://mashav.jdc.org.il/?CategoryID=233&ArticleID=162>
- שלו, ג' (2009). החזרת האמון בסמכותו המוסרית והחינוכית של בית המשפט. *מחשבה רב-תחומית בחינוך ההומניסטי*, 4, 6–636.
- שנער, ד' (1978). שירותי מידע לזקנים בישראל. *ביטחון סוציאלי*, 16, 102–108.

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179–211.
- Ajzen, I & Fishbein, M (1980). *Understanding Attitudes and predicting social behavior* (Englewood Cliffs ed). NJ: Prentice Hall
- American Association of Retired Persons. Retrieved May 12, 2013, from American Association of Retired Persons website: <http://www.aarp.org>.
- Benesh, S. C. (2006). Understanding public confidence in American court. *Journal of Politics*, 68(3), 697–707.
- Bierbrauer, G. (1994). Toward an understanding of legal individualism and collectivism between Kurds, Lebanese, and Germans. *Law & Society Review*, 28(2), 243–264.
- Boguts, A. D. (2009). *Elder law: A personal perspective in theories on law and ageing*. London: Routledge.
- Branson, C. (2000). More than money. *Fordham International Law Journal*, 24, 9–25.
- Brodsy, S. L., & Smitherman, H. (1983). *Handbook of scales for research in crime and delinquency*. New York: Plenum press.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243–246.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Article 13 (2006). Retrieved March 5, 2013, from United Nation website: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
- Doron, I., & Gal, I. (2006). The emergence of legal prevention in old age: Findings from an Israeli exploratory. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 21(1), 41–53.
- Doron, I., & Werner, P. (2008). Facts on law and ageing quiz: Older peoples knowledge of their legal rights. *Ageing & Society*, 28, 1159–1174.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1998). Attitude structure and function. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & L. Garndner (Eds.), *The handbook of social psychology, vol. 1* (pp. 269–322). Boston: McGraw-Hill.
- Felstiner, L. F., Abel, R. L., & Sarat, A. (1980-1981). The emergence and transformation of disputes: Naming, blaming, calming... *Law & Society Review*, 15(3/4), 631–665.
- Fleury-Steiner, B. (1970). *The new civil rights research: A constitutive approach*. Aldershot, Hants, England: Ashgate.
- Friedman, L. M. (1997). *American Law: An Introduction*. New York: Simon & Schuster.
- Frolik, L. A. (1993). The developing field of elder law: A historical perspective. *Elder Law Journal*, 1(1), 1–18.
- Frolik, L. (2009). Later life legal planning. In I. Doron (Ed.), *Theories on law and ageing* (pp. 11–30). Berlin: Springer.
- Hill, C. (1996). *Liberty against the law: Some seventeenth-century controversies*. London: Allen Lane.
- Kapp, M. B. (1999). *Geriatrics and the law: Understanding patient rights and professional responsibilities*. New York: Springer.
- Kapp, M. B. (2002). Professional development in law, health care, and aging :A model fellowship program. *Gerontologist*, 40(3), 364–366.

- McCann, M. W. (1952). *Rights at work: Pay equity reform and the politics of legal mobilization*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Moffitt, R. (2003). *The role of non-financial factors in exit and entry in the TANF Program*. Baltimore, MD: Department of Economics, Johns Hopkins University. Retrieved from www.irp.wisc.edu/publications/dps/pdfs/dp126503.pdf
- NAELA – National Academy of Elder Law Attorneys, Inc. Retrieved May 12, 2013, from NAELA website: <http://www.naela.org>.
- National Senior Citizens Law Center. Retrieved May 12, 2013, from NSCLC website: <http://www.nslc.org>.
- Palmore, E. B. (1998). *The fact of and ageing quiz*. New York: Springer.
- Palmore E. B. (1999). *Ageism: Negative and positive*. New York: Springer.
- Rhode, D. L. (2004). Access to justice. *Fordham Law Review*, 69(5), 1785–1819.
- Sackville, R. (1995). From law and poverty to access to justice. *Alternative Law Journal*, 20, 212-215.
- Stein, M. A. (1994). The legal empowerment of Americans with disabilities. *Emory Law Journal*, 43, 245–270.
- Thomas, C. W., Petersen, M., & Zingraff, M. T. (1957). Student drug use: A re-examination of the Hany-Loos Ethic. *Journal of Health & Social Behavior*, 16, 71–79
- Treas, J., & Longino, F. (1977). Demography of aging in the United States. In F. Kenneth (Ed.), *The gerontological imagination in gerontology: Perspective and issues*. New York: Springer.
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Standy, L. B. & Smitherman, H.N (1983) *Handbook of scales for research in crime and delinquency*, 166–167.
- Tyler, T. R. (201). Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? *Behavioral Sciences & the Law*, 19(2), 215–235.
- White, L. (1990). Subordination, rhetorical survival skills, and Sunday shoes: Notes on the hearing of Mrs. G. *Buffalo Law Review*, 38(1), 1–58.